

راهنمای اخلاقی مواجهه با شایعات در فضای مجازی

و تبهکار برای رسیدن به مقصد دنیوی، با وارونه‌جلوه‌دادن واقعیت‌ها، به دنبال منافع خویشتن است.

۲. انتقام‌جویی (نقصان محبت): کسی که گرفتار خشم و انتقام‌جویی نسبت به دیگران است، دربارهٔ افراد و جریان‌ها، دروغ‌هایی را نشر می‌دهد.

۳. احساس حقارت یا حسادت نسبت به دیگران (نقصان عزت‌نفس): کسی که درون خود دربارهٔ خوبی‌های دیگران احساس حقارت کند و به آنان حسد بورزد، به وادی ساخت پرداخت شایعه دربارهٔ آنان می‌گلد.

۴. تسری عیب‌های شخصی به دیگران (نقصان انصاف و وجدان): چنانکه امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرماید: «کسانی که خود عیب دارند، به شایع کردن عیب‌های مردم علاقه‌مند هستند، تا جای عذر و بهانه برای عیب‌های خودشان باز شود»: «دَوُّ الْعُيُوبِ يُجَبُّونَ إِشَاعَةَ مَعَايِبِ النَّاسِ؛ لِيَتَّبِعَ لَهُمُ الْعَذْرُ فِي مَعَايِبِهِمْ» (غررالحکم: ۵۱۹۸).

کسی که خود معیوب است، دوست دارد عیب‌های او شایع شوند و افرادی همانند او در جامعه وجود داشته باشند. لذا به شایعه‌بافی دربارهٔ دیگران می‌نشیند.

۵. گزافه‌گویی و پرگویی (نقصان اعتمادبه‌نفس): کسی که گرفتار گزافه‌گویی باشد، زبان او از اختیار عقل و ایمان خارج می‌شود و بر مبنای هواهای نفسانی سخن می‌گوید. لذا به تدریج به غیبت و تهمت عادت می‌کند و به شایعه‌سازی می‌پردازد.

در کنار این پنج «نقص اخلاقی شخصی»، که فرد را به شایعه‌سازی گرایش می‌دهند، برخی مختصات و ویژگی‌های فضای مجازی و بسترهای انتشار محتوا نیز زمینه‌ساز دامن‌زدن به شایعه را فراهم می‌کنند:

۱. گمنامی کاربران: امکان تولید و باز نشر محتوا در رسانه‌های اجتماعی با هویت‌های مجازی مبهم و نامعتبر، از جمله دلایل انتشار وسیع شایعه در این فضا است. وقتی هر

پیش از این گفتیم، آداب فردی، ارتباطی و اجتماعی در کاربری رسانه‌ها را به اختصار «فن‌آداب» می‌نامیم و ضروری است همهٔ ما در حوزه‌های مرتبط با شأن و جایگاه خود، این آداب را بشناسیم و در رعایت آن بکوشیم.

در این نوبت، برخی نکته‌های اخلاقی در نوع مواجهه و باز نشر جعلیات و شایعات در رسانه‌های مجازی را مرور می‌کنیم.

«شایعه» خبر یا اطلاعات ناصحیح و گمراه‌کننده‌ای است که معمولاً از فردی به فرد دیگر، به‌طور شفاهی و بدون هیچ‌گونه اطمینان و دلیل و مدرک کافی، انتقال می‌یابد. «شایعه»، به‌عنوان پدیده‌ای بسیار قدیمی در جامعه‌های انسانی، زمانی شکل می‌گیرد که دسترسی به اطلاعات درست برای افراد ممکن نباشد. افراد کنج‌کاو و زودباور یا عجول به راحتی به تولید و نشر شایعات دامن می‌زنند. هر چقدر که موضوع شایعه در زندگی مردم اهمیت بیشتری داشته باشد، انتشار آن جدی‌تر است و تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت.

در عصر رسانه‌ها که انتشار اخبار در فضای مجازی و رسانه‌های اجتماعی نسبت به انتقال شفاهی آن اهمیت بیشتری پیدا کرده است، شایعات لباس جدیدی پوشیده‌اند و در قالب «اخبار جعلی» خودنمایی می‌کنند. هر چند در سواد رسانه‌ای به موضوع «شایعات و اخبار جعلی» پرداخته می‌شود و تقویت تفکر انتقادی نسبت به پیام‌های رسانه‌ای، راه‌حلی برای درامان ماندن از آسیب این‌گونه اخبار محسوب می‌شود، اما با نگاه اخلاقی نیز می‌توان دربارهٔ تولید و انتشار شایعات به رهیافت‌های مهمی رسید.

ممانعت اخلاقی از شایعه‌سازی

در ریشه‌یابی روانی شایعه‌سازان، به برخی خصلت‌های مذموم اخلاقی برمی‌خوریم که با دوری از آن‌ها می‌توان از لغزشگاه شایعه‌سازی درامان بود:

۱. شرارت و بدطینتی (نقصان خیرخواهی): انسان شرور

کسی بدون آنکه هویت واقعی خویش را پاسخ‌گوی گفتارهای مجازی بداند، امکان حضور و فعالیت در رسانه‌های اجتماعی را دارد، طبیعی است فضا برای شایعه‌پردازی امن می‌شود.

۲. مدیریت پیشخوان سکوها (پلتفرم): دیدپذیرکردن محتوای زرد و شایعه یکی از نقص‌های سازوکارهای سکوها مجازی است. از آنجا که محتواهای سست و شگفت‌انگیز بیشتر از محتواهای علمی و دقیق مورد توجه عموم مخاطبان قرار می‌گیرند، معمولاً چیدمان پیشخوان رسانه‌های اجتماعی به نفع این‌گونه محتوا صورت می‌گیرد و مخاطب ناخودآگاه با چنین محتوایی بیشتر مواجه می‌شود.

۳. عطش دیده‌شدن: وقتی سکوها مجازی با سازوکارهای فنی، شایعه را دیدپذیرتر از محتوای صحیح و دقیق می‌کنند، کاربرانی که مشتاق دیده‌شدن و ارتقای جایگاه در نردبان توجه مخاطبان هستند، خودبه‌خود به تولید و دامن‌زدن به محتوای زرد و شایعه اقدام می‌کنند. این چرخه مخرب و توقف‌ناپذیر است.

مقاومت اخلاقی در مقابل شایعه

هر چند بخشی از مسئولیت تولید و باز نشر محتوای جعلی و شایعه در سکوها مجازی با صاحبان این بسترهاست و دولت‌ها برای حفظ آرامش روانی جامعه و پیشگیری از تنش‌های اجتماعی باید نظارت و مراقبت لازم را در این زمینه اعمال کنند، اما در جایگاه شنونده یا خواننده اخبار راست و دروغ مجازی، به غیر از تقویت تفکر انتقادی، چه رفتار اخلاقی و خردمندانه‌ای را باید پیش بگیریم؟ در اینجا مرور چند توصیه اخلاقی بجاست:

۱. توجه دائمی به حضور خداوند

مطابق باورهای اسلامی، همه پندارها، گفتارها و رفتارهای انسان نزد خداوند ثبت و محاسبه می‌شوند. چنانکه در قرآن کریم تأکید شده است، از چیزی که به آن علم نداری [بلکه برگرفته از شنیده‌ها، ساده‌نگری‌ها، خیالات و اوهام است]، پیروی مکن؛ زیرا گوش و چشم و دل [که ابزار علم و شناخت واقعی‌اند] مورد بازخواست‌اند: «وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا» (اسرا، ۳۶). پس باید با وسواس بیشتری به محتواها و اخبار مجازی دقت کنیم تا باورهایمان را بر اساس اطلاعات صحیح بنا کنیم و به دام جعلیات و شایعه نیفتیم.

۲. توجه به پیامدهای عمل

تمامی پیامدهای هر عمل برای فرد مسئولیت‌آورد. اگر

بپذیریم که هر سخنی اثر خود را دارد، آنگاه درباره سخن‌پراکنی دقت بیشتری خواهیم داشت، زیرا ممکن است برخی از حرف‌های به‌ظاهر ساده در سرنوشت فرد یا افراد تأثیر زیادی داشته باشند. پیامبر خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله فرمودند: «هر کس زشت‌کاری و گناهی را فاش کند، مانند کسی است که آن را انجام داده است»: «مَنْ أذَاعَ فَاخِشَةً كَانَ كَمُبْتَدِئِهَا الْكَافِي» (۲/۳۵۶). لذا سفارش اخلاقی آن است که به نتایج رفتارها و گفتارهای خود بیندیشیم تا مانع از هر گونه زیان‌رسانی به خود و دیگران و آسیب‌رساندن به امنیت روانی جامعه شویم.

۳. عادت به تأمل قبل از عمل

هر سخنی که از زبان ما خارج می‌شود، هر نوشته و باز نشر و تأیید و حتی سکوت ما، به راحتی امکان جبران ندارد و مورد محاسبه دقیق الهی قرار خواهد گرفت. لذا توصیه اخلاقی آن است که به «تأمل قبل از عمل» و «تأمل قبل از سخن و نقل قول» عادت کنیم. در این باره حکایتی از گلستان سعدی خواندنی است:

طایفه‌ای از حکمای هندوستان در فضایل بزرگمهر سخن می‌گفتند. به آخر، جز این عیبش نداشتند که در سخن گفتن بطئی است. یعنی درنگ بسیار می‌کند و مستمع را بسی منتظر باید بودن، تا تقریر سخنی کند. بزرگمهر بشنید و گفت: اندیشه کردن که چه گویم به از پشیمانی خوردن که چرا گفتم. سخن‌دان پرورده پیر کهن بیندیشد آنگه بگوید سخن مزین تا توانی به گفتار دم، نگوئی، گر دیرگویی چه غم

۴. عادت به انجام عمل مطمئن

این دستور صریح قرآنی به مؤمنان است که: «اگر فاسقی خبری برایتان آورد، خبرش را بررسی و تحقیق کنید تا مبادا از روی ناآگاهی گروهی را آسیب و گزند رسانید و بر کرده خود پشیمان شوید»: «إِنْ جَاءَكُمْ فَابِئُ بِنْتًا فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصِحُّوا عَلَيَّ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ» (حجرات: ۶). پس افراد موظف هستند اطلاعات مورد نیاز را از منابع موثق تهیه کنند تا بتوانند به آنچه باور کرده‌اند یا قصد انتشارش را دارند، اطمینان کنند. پرسش از «آگاهان پرهیزکار» و مشورت با آنان یک رفتار اخلاقی برای رسیدن به اطمینان و آرامش است؛ عمل مطمئنی که در آگاهی اخلاقی ریشه داشته باشد، نزد خردمندان جهان پسندیده و توصیه شده است.

بی‌نوشت

1. Fake News